

Rawls: over Familie, Gender en Rechtvaardigheid

Bachelor project Politieke Filosofie

Docent: dr. Rutger Claassen

Student: Jo Paulssen

Student nummer: 0850128

Datum: 18 juni 2012

Wordcount: 7995

2^e Versie

Inleiding

In de traditie van Westerse politieke filosofie is aan de kwestie van de rechtvaardigheid in de familie en het er nauw mee verbonden gender systeem weinig aandacht geschonken. In de laatste decennia zijn een aantal moderne theorieën over de kwestie van sociale rechtvaardigheid verschenen. In deze theorieën staat de vraag centraal hoe een ieder een plaats toebedeeld krijgt in de maatschappij, zodat hij niet benadeeld wordt door een aangeboren verschil of door een sociale positie (Morris, 1998: 48). Feministen hebben kritiek uitgeoefend op moderne politieke theorieën. Zij beargumenteren dat kwesties van rechtvaardigheid binnen de hiërarchisch gegenderde familie buiten beschouwing zijn gelaten in deze politieke filosofieën. (Exdell, 1994: 441; Nussbaum, 1999: 55; Okin, 1979: 4). De sociale rechtvaardigheidstheorie van Rawls vormt een uitzondering. Rawls definieert de familie als een belangrijke sociale institutie, die deel uitmaakt van de basisstructuur van de maatschappij (Rawls, 1971: 7). Hij erkent dat de feministen een belangrijke kwestie naar voren brengen en beargumenteert dat hij binnen zijn theoretisch raamwerk het moeilijke vraagstuk van de familie en het bijbehorende gender systeem zal oplossen (Rawls, 1993: xxxi). Ik onderzoek welke bijdragen Rawls levert over de kwestie van rechtvaardigheid in de familie, en hoe hij vorm geeft aan dit sociale instituut in het kader van zijn rechtvaardigheidstheorie. Mijn vraag is: in hoeverre worden in de Rawlsiaanse theorie de principes als richtlijnen voor rechtvaardigheid toegepast op de familie en de verhouding tussen man en vrouw? ¹ Ik benader de theorie van Rawls vanuit een feministische invalshoek. Aspecten waaraan voorheen weinig aandacht is geschonken kunnen zo naar voren komen.

Rawls definieert rechtvaardigheid als het organiserende principe van de maatschappij (Rawls, 1971: 7, 8). Gender wordt gedefinieerd door Daly als een geheel van processen en relaties die door systemen van sociale organisatie gecreëerd en in stand worden gehouden.² Deze scriptie begint met een beknopt overzicht van *A Theory of Justice*. Vervolgens wordt Okin's filosofische uiteenzetting en haar analyse van Rawls' theorie besproken. In het derde gedeelte wordt Rawls' antwoord aan Okin

¹ P. Lehning: "Met politiek toepasbaar bedoelt Rawls dat zijn rechtvaardigheidstheorie een uitspraak doet over de vraag hoe de instituties vorm gegeven moet worden", (1986), *Politieke Orde en Rechtvaardigheid*, p.81

² M. Daly, *'The Division of Welfare'*, Cambridge: CUP (2000)

behandeld. In dit gedeelte ga ik eveneens in op de veranderingen die Rawls in zijn rechtvaardigheidstheorie aanbracht. In het vierde gedeelte analyseer ik Rawls' standpunt aangaande de familie in *The Idea of Public Reason Revisited*. In het vijfde gedeelte beargumenteer ik tenslotte dat Rawls er niet in slaagt om een antwoord te geven aan de feministen en duidelijke richtlijnen te verschaffen aangaande rechtvaardigheidsverhoudingen in de familie.

1. A Theory of Justice

Rawls legt in de inleiding van *A Theory* uit dat het doel van zijn boek is om een morele conceptie van rechtvaardigheid uiteen te zetten voor een democratische samenleving, een conceptie die een betere interpretatie van de democratische waarden van vrijheid en gelijkheid geeft dan de traditionele utilitaristische theorieën. Rawls begint met de beschrijving van de rol die rechtvaardigheid dient te hebben in een samenleving (Rawls, 1971: 3). In een rechtvaardige samenleving behoort een ieder van de onschendbaarheid van zijn rechten te genieten. In de rechtvaardige samenleving is iedere burger vrij en aan elkaar gelijk. Een ieder bezit rechten die niet omwille van de welvaart van de samenleving terzijde geschoven mogen worden, of onderworpen aan politieke berekening (3,4).

Een maatschappij is een associatie van personen, waarin een systeem van samenwerking bestaat om het wederzijdse welzijn te bevorderen. Regelgeving, die noodzakelijk is om rechten en plichten vast te stellen en de verdeling van voordeel te bepalen, en om belangenconflicten op te lossen, dient overeen te komen met principes van sociale rechtvaardigheid (4). Overeenstemming moet niet alleen bereikt worden over principes van rechtvaardigheid, maar ook om andere problemen betreffende coördinatie, effectiviteit en stabiliteit op te lossen. Rawls definieert rechtvaardigheid als het organiserende principe van de maatschappij, de manier waarop de belangrijke sociale instituties rechten en plichten vaststellen en de verdeling van voordelen van de sociale samenwerking bepalen. De belangrijke instituties, die de basisstructuur van de maatschappij vormen, zijn volgens Rawls onder anderen de politieke constitutie, de vrijheid van meningsuiting, en ook de monogame familie (6,7). Deze instituties definiëren onze rechten en plichten. Zij hebben een grote invloed op onze levensvooruitzichten en mogelijkheden. Onze intuïtie, zo stelt Rawls, vertelt ons dat mensen in de maatschappij, die op verschillende initiële posities zijn geboren verschillende levensverwachtingen hebben. Onze kansen en vooruitzichten worden

grotendeels bepaald door politieke, sociale en economische omstandigheden, maar ook door verschillen in natuurlijke talent. De rechtvaardigheidsprincipes moeten a priori juist van toepassing zijn op deze ongelijkheden en verschillen in initiële startplaatsen. Deze principes reguleren de keuze van een politieke constitutie en de voornaamste elementen van het economische en sociale systeem (7).³

Rawls' idee is om de principes van rechtvaardigheid te onderwerpen aan de toestemming van vrije en gelijke rationele personen, die gezamenlijk overeenkomst moeten bereiken in de oorspronkelijke positie. Niemand in deze positie kent zijn sociale klasse of status, zijn talenten en rijkdom en dergelijke. De beginselen worden gekozen achter een sluier van onwetendheid (11, 12). Ik neem aan, zegt Rawls, dat gezien de gelijke omstandigheden van de oorspronkelijke positie, rationele personen hun eigen doelstellingen in het oog houden en tegelijkertijd in staat zijn om te beslissingen te nemen op basis van een gevoel van rechtvaardigheid (*ibid.*). Rawls beargumenteert dat de partijen twee beginselen zullen kiezen, namelijk een beginsel dat een democratisch ideaal van vrije burgers definieert, en een beginsel dat vereist dat sociale en economische ongelijkheden alleen dan gerechtvaardigd zijn mits zij compenserende voordelen opleveren voor een ieder, vooral voor de groep van de minst bevoordeelden. Als wij zoeken naar een concept van rechtvaardigheid dat voorkomt dat de toevalligheden van natuurlijke begaafdheid en maatschappelijke omstandigheden worden gebruikt om economisch en politiek voordeel te halen, dan komen wij uit op deze twee beginselen (15). Rawls beëindigt zijn bespreking van de twee rechtvaardigheidsprincipes door te stellen dat zij gezamenlijk de conceptie van sociale rechtvaardigheid, die toegepast moet worden op de instituties, uitdrukken (135, 142).

1a. Sociale contracttheorie

In het originele en gedurfde boek *The Sexual Contract* wordt de reeks van feministische filosofieën die begint met Wollstonecraft en Mill, voortgezet en aangevuld met Pateman's theorie (Fraser, 1997: 225).⁴ In de inleiding van *The Sexual*

³. Ik zal terugkomen op de rechtvaardigheidsprincipes in de Discussie.

⁴. Rawls stelt in de inleiding van *A Theory* dat hij de filosofische traditie van het sociale contract van Locke, Rousseau en Kant opnieuw wil toepassen (J. Rawls, *A Theory of Justice*, p. viii). *The Sexual Contract* (1988) is als een hypothetische tegenhanger van de klassieke contracttheorie. Pateman's originele tekst beschrijft de traditionele contracttheorie gezien vanuit haar feministische standpunt, de verborgen gegenderde keerzijde van de medaille. Ik citeer haar tekst niet met de bedoeling een letterlijke uitleg te geven, maar als een inleiding voor mijn vraagstelling aangaande gender, familie en Rawls' sociale contracttheorie.

Contract herschrijft zij het hypothetische verhaal van het sociale contract vanuit het feministische standpunt. Pateman stelt dat sociale contracttheorie vaak wordt gepresenteerd als een verhaal over vrijheid (Pateman, 1988: 2). Het sociale contract schept de publieke sfeer van burgerrecht, vrijheid en gelijkheid, het individu en het systeem van contracten, zoals bijvoorbeeld het huwelijks- of het arbeidscontract. Alle volwassenen bezitten dezelfde burgerlijke stand. De aard van civiele vrijheid kan echter niet begrepen worden zonder dat de andere helft van het verhaal wordt verteld.

Burgervrijheid is een mannelijk attribuut. Politieke filosofen geven een vertekend beeld van de burgermaatschappij die gecreëerd werd door het originele pact en die besproken werd als de creatie van een publieke sfeer van vrijheid (idem: 3). Bij het tekenen van het originele contract is er een dichotomie ontstaan tussen de privé en publieke sfeer, die een afspiegeling is van de hiërarchie tussen de seksen. De privésfeer is politiek gezien niet relevant. Vrouwen maakten geen deel uit van het originele contract. Zij waren onderworpen aan het huwelijkscontract waardoor de autoriteit van de man over de vrouw werd bevestigd (idem: 6, 11).

Rawls presenteert zijn theorie als een contracttheorie, waarvan het voornaamste onderwerp is te definiëren wat sociale rechtvaardigheid betekent. De verklaring dat de familie deel uitmaakt van de basisstructuur van de maatschappij wijst op een opvallende verandering in de traditie van het liberale gedachtegoed (Okin, 1989: 93). Door de familie te rangschikken onder het domein van sociale rechtvaardigheid kunnen verschillen in autoriteit, verantwoordelijkheid en taakverdeling worden onderzocht. Zo kan Rawls' werk als een belangrijk hulpmiddel worden gebruikt om het gender systeem in de familie en in andere sociale instituties aan de kaak te stellen en de individuele gelijkheidsrechten te bevorderen. De daadwerkelijke toepassing van de principes in de familie biedt de mogelijkheid om een basis te leggen voor de rechtvaardigheidsverhoudingen in de familie. Zijn theorie lijkt het standpunt van de liberale feministen zoals Okin en Nussbaum te ondersteunen (Nussbaum, 1999: 57; Okin, 1989: 27).

2. Okin's Argument

Okin levert in *Justice, Gender and the Family* een kritische blik op enkele moderne politieke theorieën. Het doel van haar boek is te laten zien waarom theorieën over rechtvaardigheid hun principes moeten toepassen op de familie (Okin, 1989: 8).

Aangezien dat wat binnen de familie gebeurt aanzienlijke gevolgen heeft in de publieke

sfeer, behoren gender relaties in de familie op politiek gebied aangepakt te worden (idem: 124, 125). Okin beargumenteert dat de toepassing van Rawls' liberale principes de potentie hebben om feministische standpunten te ondersteunen, aangezien Rawls gelijkheidswaarden proclameert. Net zoals volgens zijn theorie de hiërarchie van rijkdom, klasse en ras afgeschaft zou kunnen worden, zou sekse discriminatie op haar beurt gedelegeitmeerd en aangepakt kunnen worden. Okin laat zien in haar betoog dat Rawls het nalaat om de institutie van de familie met het traditionele hiërarchische gender systeem kritisch te onderzoeken en de rechtvaardigheidsprincipes toe te passen (Okin, 1987: 44).

2a. Gezinshoofden

Op het eerste gezicht zijn er weinig aanwijzingen dat de liberale samenleving waarvoor Rawls de rechtvaardigheidsprincipes ontwerpt, een gegenderde structuur heeft (Okin, 1989: 89).

Okin begint met te onderzoeken hoe Rawls in zijn tekst vrouwen, gender en de familie bespreekt (idem: 90). Zij constateert dat Rawls personen beschrijft als individuen, de neutrale voornaamwoorden *mensen* en *mensheid* gebruikt, maar ook voornamelijk schrijft over *broederschap*, *vaders* en *zonen*. Dit taalgebruik is verbonden met de filosofische traditie die vrouwen buitensloot uit haar theorieën (Okin, 1987: 45). Rawls is diep geïnspireerd door Kant (Freeman, 2007: 22). Net zoals de partijen in de originele positie de rechtvaardigheidsbeginselen formuleren voor een goedgeordende samenleving, worden in Kant's theorie grondbeginselen geformuleerd voor het rijk van de doeleinden (*ibid.*). De grondregels kunnen volgens Kant alleen gekozen worden door rationele personen die autonoom en uit vrije wil handelen, dit in tegenstelling tot de wereld van gevoelens, waarin verlangens en natuurlijke neigingen ons in hun greep houden. Kant stelde dat vrouwen geen autonome wil hebben, en zij niet tot de categorie van rationele personen behoren. Kant sloot vrouwen van burgerschap uit (Okin, 1979: 6). Rawls geeft niet aan of hij zich bewust is van deze seksistische traditie. Okin vraagt zich af of Rawls' theorie net zoals die van Kant eveneens niet bedoeld is voor vrouwen (Okin, 1989: 91).

Rawls vermeldt niet of de personen in de originele positie hun sekse kennen. Rawls stelt dat: “*It is taken for granted that they know the general facts about human society*” (Rawls, 1971: 137). Rawls beargumenteert dat de partijen niet met irrationele voorstellen zullen komen zoals het geven van privileges aan mensen met een bepaalde

huidskleur en veronderstelt dat de rationaliteit van de partijen en hun gelijke positionering garanderen dat discriminatie op basis van ras of sekse uitgesloten wordt (idem: 149).

Okin trekt de onpartijdige rationaliteit van de individuen in de originele positie echter in twijfel. Zij wijst op het feit dat de personen in de originele positie die de rechtvaardigheidsbeginselen uitspreken, gezinshoofden zijn (Okin, 1989: 92). Om de kwestie van rechtvaardigheid tussen generaties op te lossen heeft Rawls een aanname geïntroduceerd: de personen in de originele positie moeten bedenken dat zij vaders zijn, die ernaar verlangen het welzijn van hun zonen te bevorderen. Zij staan welwillend tegenover de volgende generatie, want vertegenwoordigers van generaties die direct op elkaar volgen hebben dezelfde overeenkomende belangen (Rawls, 1971: 128). In feite beschrijft Rawls de partijen in de originele positie niet als individuen, maar als traditionele gezinshoofden, die overeenkomstig het traditionele liberale gedachtegoed hun familie vertegenwoordigen (Okin, 1989:96).⁵

In het tweede gedeelte van zijn boek beschrijft Rawls hoe de twee rechtvaardigheidsbeginselen toegepast moeten worden op alle sociale instituties. In hoofdstuk vier laat Rawls zien hoe zijn principes als een bruikbare politieke conceptie kunnen functioneren voor een constitutionele democratie (Rawls, 1971: 195). In hoofdstuk vijf wordt het tweede rechtvaardigheidsprincipe behandeld, dat kan dienen als een doctrine van politieke economie voor alle politieke en economische instituties. De competitieve markt wordt bijvoorbeeld besproken in het kader van een juiste verdeling van inkomen (idem: 258). De bespreking van de rechtvaardigheid in de sociale institutie de familie ontbreekt echter in beide hoofdstukken (Okin: 1989: 94).

2b. De familie als leerschool

In het derde gedeelte van het boek, waar de familie een belangrijke rol krijgt toebedeeld als een leerschool voor de ontwikkeling van een gevoel voor rechtvaardigheid en moraliteit, beschrijft Rawls de familie in termen van een hiërarchische gemeenschap: “*the family is a small association characterized by a definite hierarchy*” (Rawls, 1971: 467). Rawls stelt dat een goedgeordende samenleving alleen dan stabiel kan blijven indien een ieder een gevoel van rechtvaardigheid ontwikkelt (idem: 454). In de familie

⁵ . Ik zal de ‘kwestie van de gezinshoofden’ hier verder buiten beschouwing laten. Rawls maakte de ‘aanname van de gezinshoofden’ om rechtvaardigheid tussen generaties te bespreken. In mijn scriptie staat de kwestie van rechtvaardigheid en het gender systeem in de familie centraal.

worden verschillende idealen van gedrag en deugdelijkheid bijgebracht. Rawls schetst drie stappen van de morele ontwikkeling van kinderen in het ouderlijke gezin (idem: 461, 467).

De persoon die uiteindelijk een juist gevoel van moraliteit heeft ontwikkeld, heeft tegelijkertijd ook een goed begrip van de rechtvaardigheidsbeginselen gekregen. Zo accepteren wij de rechtvaardige instituties waarvan wij hebben geprofiteerd, die ons welzijn hebben bevorderd (idem: 474). Rawls' schets van de morele ontwikkeling is gebaseerd op de assumptie dat de familie een rechtvaardige institutie is: "*given that the family institutions are just* " (Rawls, 1971: 490). Okin constateert dat Rawls niet uitlegt op basis waarvan hij aanneemt dat de familie rechtvaardig is (Okin, 1989: 99). Vervolgens blijkt dat Rawls onderscheid maakt tussen de socialisatie van de twee seksen: "*how men and women get to be what they are*" (Rawls, 1977: 160). De deugdelijkheid van de dochter verschilt met die van de zoon, het ideaal van wat een goede vrouw is verschilt met het mannelijke ideaal (Rawls, 1971: 380).

De essentiële kenmerken van rechtvaardigheid ervaren wij in onze eerste levenssfeer, in de familie. Okin beargumenteert dat indien wij rechtvaardigheidsgevoelens aanleren in hiërarchische gegenderde families dan is Rawls' opbouw van morele ontwikkeling op een wankel fundering gebaseerd (Okin, 1989: 99). Hoe kunnen kinderen een gevoel van gelijkheid en rechtvaardigheid ontwikkelen indien hun eerste indrukken bestaan uit ongelijkheid ? Zij concludeert dat Rawls' verwaarlozing om zich bezig te houden met rechtvaardigheidsverhoudingen in de familie in strijd is met zijn eigen sociale rechtvaardigheidstheorie. Het gender systeem van de familie werkt door en beïnvloedt de gehele maatschappelijke structuur. Uiteindelijk vormen de ongelijke verhoudingen in de familie die tot de hele samenleving doordringen, een belemmering voor de ontwikkeling van een rechtvaardige democratische cultuur (idem: 131, 132).

2c. De conclusies van Okin

Okin merkt op dat er een inconsistentie is ontstaan doordat Rawls aan de ene kant stelt dat de familie een belangrijke sociale institutie is waar de rechtvaardigheidsbeginselen van toepassing zijn, aan de andere kant laat hij de familie buiten beschouwing bij de bespreking van de toepassing van de rechtvaardigheidsbeginselen (Okin. 1989: 103).

Op de tweede plaats constateert Okin dat er geen aandacht is geschonken aan de rechtvaardigheidsverhoudingen binnen de familie. Doordat de mannelijke

gezinshoofden de rechtvaardigheidsbeginselen formuleren, blijven rechtvaardigheidskwesties binnen de familie buiten de beschouwing. De assumptie van de gezinshoofden heeft tot gevolg dat de privé sfeer waarbij de meeste vrouwen zijn betrokken, buitengesloten is uit het gezichtsveld van de theorie (Okin, 1989: 95). Het kernidee van Rawls' theorie is dat de rechtvaardigheidsprincipes geformuleerd moeten worden door neutrale rationele personen die hun positie in de maatschappij niet kennen. Rawls stelt: “*A conception of justice should not presuppose ...extensive ties of natural sentiment*”, (Rawls, 1971: 129). Aangezien de partijen in de originele positie gezinshoofden zijn kunnen zij niet neutraal en onpartijdig oordelen over rechtvaardigheid in de familiesfeer.

Tijdens de bespreking over de verdeling van rijkdom wordt aangenomen dat de partijen deelnemen aan de arbeidsmarkt. De verdeling wordt bepaald op grond van inkomens van huishoudens, en niet op basis van individueel inkomen (idem: 304). Het feit dat een groot gedeelte van de zorgtaken in het gezin bestaat uit onbetaald werk en dat vrouwen economisch vaak afhankelijk blijven, blijft buiten de beschouwing. De verdeling tussen betaald werk en onbetaalde zorgarbeid is nauw verbonden met de ongelijke machtsverhoudingen tussen man en vrouw in de familie en in de samenleving (Okin, 1989: 95).

Tenslotte laat Rawls het na om de hiërarchische verhouding in de traditionele familie te bespreken. De socialisatie van de kinderen in de traditionele familie leidt tot gender ongelijkheid, die doordringt en doorwerkt op de gehele maatschappij en een negatief effect heeft op de democratische cultuur (Okin, 1989: 131).

2d. A Theory of Justice als hulpmiddel voor feministen

Het kernidee van Rawls' theorie is de originele positie, waarin rationele partijen die vrij zijn van ieder vooroordeel, kennis van traditie of gewoonte de principes formuleren. Het blijkt echter dat de partijen gezinshoofden zijn die de rechtvaardigheidskwestie in de familie buiten beschouwing zullen laten. Feministen stellen dat indien de partijen neutrale, rationele individuen zouden zijn zoals in een contracttheorie gebruikelijk is, zij kritisch zullen staan ten aanzien van het gender systeem (English, 1977: 95; Munoz-Dardé, 1998: 335; Okin, 1989: 105). Indien Rawls afziet van zijn assumptie van gezinshoofden en neutrale individuen in de oorspronkelijke positie plaatst kunnen principes geformuleerd worden die rechtvaardigheid in de familie garanderen. Rawls' *Theory of Justice* zou met deze 'correctie' een belangrijk hulpmiddel kunnen zijn om

het gender systeem aan de kaak te stellen en zo de gelijkheid in de familie te bevorderen. *A Theory* heeft zo het potentieel om het feministische standpunt te steunen.

3. *Political Liberalism*

Rawls beantwoordt de kritiek van Okin en de feministen in *Political Liberalism*. Hij begint met te stellen dat rechtvaardigheid van en binnen de familie inderdaad een overgeslagen onderwerp is in *A Theory of Justice* maar verklaart vervolgens: “*I do assume that in some form the family is just*” (Rawls, 1993: xxxi). Rawls geeft toe dat de problemen van ras, etniciteit en gender tot de voornaamste vraagstukken van onze hedendaagse samenlevingen behoren. Rawls vertrouwt erop dat de juiste toepassing van zijn concept van rechtvaardigheid een oplossing zal bieden voor het gender probleem (idem: xxxi). Net zoals Lincoln een beroep deed op de gelijkheidsrechten om slavernij te veroordelen, zo kunnen de gelijkheidsrechten van de Onafhankelijkheidsverklaring gebruikt worden om sekse discriminatie te veroordelen (*ibid.*). Hij herhaalt zijn stelling dat de familie deel uit maakt van de basisstructuur van de samenleving, waar de rechtvaardigheidsbeginselen van toepassing zijn (idem: 257). Rawls claimt in *Political Liberalism* net zoals in *A Theory* dat deze basisinstituties waaronder de familie valt, een beslissende invloed hebben niet alleen op onze levensvooruitzichten maar ook op onze status in de maatschappij (idem: 68).

In hoofdstuk drie onderzoekt Rawls het verschil tussen dat wat valt onder publieke rede en hetgeen valt onder niet publieke rede (idem: 220). Rawls stelt: “*The public vs. nonpublic distinction is not the distinction between public and private. This latter I ignore: there is no such thing as private reason*” (*ibid.*). Niet publieke rede heeft in Rawls’ theorie niet dezelfde betekenis als *private reason*. Associaties zoals bijvoorbeeld kerkgemeenschappen en universiteiten behoren tot de levenssfeer van onze sociale achtergrond. De ratio (*reason*) van onze sociale achtergrond contrasteert met de publieke rede. Elementen van deze verschillende ratio’s hebben gemeenschappelijke kenmerken. Vervolgens legt Rawls uit dat: “*There is social reason- the many reasons of associations in society which make up the background culture; there is also, let us say, domestic reason-the reason of families as small groups in society- and this contrasts both with public and social reason*” (*ibid.*) Als burgers participeren wij in ons leven in al deze soorten van ratio’s op basis van gelijkheid (*ibid.*). Rawls maakt geen onderscheid tussen de publieke en privésfeer. Gelijkheidsrechten gelden in ‘*all these kinds of reason*’. Toch contrasteert de *domestic* ratio waartoe de familie behoort met

de publieke en sociale ratio (*ibid.*). Vervolgens wordt er in *Political Liberalism* geen aandacht meer geschonken aan het onderwerp ‘de familie’. Kortom, het is moeilijk om vast te stellen welk standpunt Rawls inneemt aangaande de gelijkheidsrechten en het gender systeem in de familie.

Okin stelde in *Justice, Gender and the Family* dat Rawls’ rechtvaardigheidstheorie van *A Theory of Justice* het potentieel had om gelijkheid in de familie te bevorderen. Welk potentieel heeft *Political Liberalism* om tegemoet te komen aan de claims van de feministen? *Justice as fairness* is er op gericht om hiërarchieën en privileges van bijvoorbeeld rijkdom, kaste en sociale klasse af te schaffen (Freeman, 2007: 91). Rawls constateert in *Political Liberalism* dat een rechtvaardige constitutionele democratie maatregelen kan nemen om rassendiscriminatie en religieuze intolerantie te ontmoedigen (Rawls, 1993: 195). Het is volgens Rawls een aanslag op menselijke waardigheid om gediscrimineerd te worden op basis van ras of gender (Freeman, 2007: 241). Welke plaats geeft Rawls in zijn rechtvaardigheidstheorie aan de familie, een van de voornaamste bronnen van gender ongelijkheid? Rawls erkent de problemen die de feministen ter sprake hebben gebracht. Hij beargumenteert dat het gender vraagstuk opgelost kan worden en belooft dat zijn theorie richtlijnen om de feministische kwesties te behandelen zal verschaffen: “ *this approach will at least provide guidelines for addressing further questions* “ (Rawls, 1993: xxxi). Biedt Rawls inderdaad de noodzakelijke richtlijnen die een basis leggen voor gender gelijkheid in de familie? Om de vraag te beantwoorden is eerst een beschrijving van twee levensopvattingen over de familie noodzakelijk.

3a. Twee levensfilosofieën

Twee levensfilosofieën staan lijnrecht tegenover elkaar. Voor de conservatieve levensfilosofie is de familie geen bron van ongelijkheid, maar een privésfeer die een tegenwicht biedt voor het publieke leven (Exdell, 1994: 444). De conservatieven verwerpen het idee van gelijke sekse rollen. In de familie heerst harmonie, die samengaat met een hiërarchie en mannelijke dominantie. De conservatieven bestrijden feministische ideeën met behulp van allerlei politieke acties. Zij drukken hun opvattingen uit door zich te verzetten tegen bepaalde rechten, zoals bijvoorbeeld het recht op een gelijk salaris of het abortierecht. Wettelijke maatregelen voor een gelijk salaris voor man en vrouw hebben behalve een symbolische betekenis ook praktische

consequenties die de traditionele familierelaties bedreigen. Door de wettelijke hervormingen wordt de status van werkende vrouwen verhoogd doordat zij een gelijke positie in vergelijking met mannen verkrijgen, terwijl de sociale positie van de huisvrouw zonder inkomen in aanzien verliest (idem: 445).

Niet alleen aangaande wettelijke en economische kwesties, maar ook over de filosofische waarden van autonomie en zelfontplooiing staan conservatieven en feministen lijnrecht tegenover elkaar. Volgens de conservatieve zienswijze is de wereld verdeeld in een mannelijke en vrouwelijke sfeer. Het geloof bestaat dat vrouwen op de eerste plaats moeders behoren te zijn en dat ambities om carrière te maken op de tweede plaats moeten komen (idem: 446). Feministen trekken het traditionele vertoog over de vrouwelijke natuur in twijfel. Zij zijn voorstanders van autonomie in het persoonlijke leven, en beargumenteren dat deelname aan het publieke leven en de vrije keuze van beroep leiden tot een gevoel van eigenwaarde. Investing in een carrière verhoogt de sociale erkenning (Okin, 1989: 151). Zij stellen dat vrouwen onderdrukt worden door de traditionele opvattingen die bepalen wat de vrouwelijke natuurlijkheid behoort te zijn. De kritiek van de feministen heeft als doel om het dominante geloof in twijfel te trekken. De feministische critici creëren een alternatieve manier van denken, die het potentieel heeft om het conservatieve gedachtegoed te ondermijnen (*ibid.*). Samenvattend, de conservatieven en feministen hebben tegenstrijdige standpunten over de waarde van 'autonomie', de opvatting over de taakverdeling in de familie en de ontwikkeling van eigenwaarde die er nauw mee is verbonden. Deze twee essentiële onderwerpen zullen verder worden uitgewerkt in de Discussie.

3b. Richtlijnen voor feministen of voor conservatieven?

Rawls stelt de conservatieven gerust door te beargumenteren dat zij zich niet behoeven te conformeren aan de liberale waarden van individualiteit en autonomie in hun associaties en gezinslevens (Rawls, 1993: xLiv, 194, 195). De staat zal geen wettelijke maatregelen nemen om gender gelijkheid te bevorderen in de familiale sfeer (1993: 59). Rawls beredeneert dat de twee groepen met tegenstrijdige levensopvattingen allebei hun waarden behoren te erkennen in het sociale contract en zich niet bedreigd behoeven te voelen door de overheid (Rawls, 1993: 61, 221).

Rawls heeft aan de ene kant de conservatieven gerustgesteld aangaande hun persoonlijke opvattingen over familiewaarden. Aan de andere kant maakt hij een gebaar naar de feministen door te verzekeren dat bepaalde deugden zoals gelijkheid en

individuele vrijheid deel uitmaken van de politieke publieke cultuur en aangemoedigd mogen worden in de publieke sfeer (Rawls, 1993: 194). De publieke school dient eveneens waarden van tolerantie aan te leren en praktijken van sociale en democratische samenwerking tussen gelijke en vrije burgers aan te moedigen (Rawls, 1993: 195, 200). De feministen stellen echter dat de gelijkheidsmaatregelen die in de publieke sfeer worden genomen niet voldoende zijn om gelijkheid in de huiselijke kring teweeg te brengen. De politieke conceptie kan in deze kwestie niet gescheiden worden van de persoonlijke levenssfeer. Rawls beantwoordt de objectie door te stellen dat de principes van *justice as fairness* de prioriteit hebben over de persoonlijke concepties. Beperkingen mogen opgelegd worden. Burgers behoren hun levensopvattingen die in tegenstrijd zijn met de vereisten van de politieke conceptie van rechtvaardigheid aan te passen (Rawls, 1993: 174). Een rechtvaardige democratie mag voor bepaalde waarden kiezen. De volgende vraag dringt naar voren. Mag de staat interveniëren in de persoonlijke en familiale levenssfeer en eisen opleggen, bijvoorbeeld bij de opvoeding van kinderen in een religieuze sekte, waar wordt aangeleerd dat er een natuurlijke hiërarchie is tussen de seksen ?

Rawls stelt dat *political liberalism* veel minder eisen stelt dan bijvoorbeeld het liberalisme van Kant of Mill, dat de waarden van vrijheid en van individualiteit cultiveerde als idealen die van toepassing waren op de gehele levenssfeer (Rawls, 1993: 199). Rawls presenteert zijn *Political Liberalism* als een politieke conceptie, en niet als een *comprehensive* levensdoctrine die deze waarden mag opleggen als morele deugden in het persoonlijke leven. *Political Liberalism* mag echter wel met behulp van onderwijs de kinderen kennis van hun burgerrechten zoals vrijheid van geweten bijbrengen, zodat zij weten dat apostasie geen misdaad is. Hun opvoeding dient hen voor te bereiden om als zelfstandige burgers volledig te kunnen functioneren in de maatschappij (*ibid.*). Aan de feministische vereisten is gedeeltelijk tegemoet gekomen: meisjes en vrouwen leren hoe zij zelfstandig kunnen worden. Rawls suggereert dat de liberale waarden van onafhankelijkheid en gelijkheid, die aangeleerd worden in de publieke sfeer wellicht zullen doordringen en een zekere invloed uitoefenen (Rawls, 1993: 192).

4. Discussie

Rawls stelt in *Political Liberalism* dat een politieke theorie als taak heeft om op een praktische manier tegenstrijdige opvattingen van rechtvaardigheid met elkaar te verzoenen (Freeman, 2007: 308). Hij construeert zijn theorie als een hulpmiddel dat moet dienen om algemene ideeën en opvattingen die in de publieke cultuur aanwezig zijn samen te brengen, zodat er een fundament gelegd wordt voor een politieke overeenstemming over rechtvaardigheid (Lehning, 1986: 79). De partijen in de originele positie zijn burgers geworden die moeten streven naar consensus en sociale harmonie (*ibid.*).

Om dit doel te bereiken introduceert Rawls het idee van overlappende consensus over een politieke conceptie, een consensus die gezien kan worden als een overeenstemming met het sociale contract (Rawls, 1993: 133). Nauw verbonden met het concept van overlappende consensus is het criterium van wederzijdsheid (*reciprocity*) dat inhoudt dat in een samenleving waar coöperatie plaatsvindt dit gebeurt op basis van voorwaarden en bepalingen die voor een ieder aanvaardbaar zijn (idem: 50). Op de derde plaats introduceert Rawls het *idea of public reason* (Freeman, 2007: 381). *Public reason* bepaalt de inhoud van het publieke debat in zoverre dat de overwegingen die worden voorgesteld betreffende de essentiële constitutionele kwesties overeenkomen met de standaards en normen die gepast zijn en voor een ieder redelijk aanvaardbaar (Rawls, 1993: 212, 213).

Rawls maakt onderscheid tussen het persoonlijke en het politieke, tussen een *comprehensive* levensopvatting en politiek liberalisme. De staat mag op educatief en cultureel niveau de waarden van gelijkheid en vrijheid aanmoedigen. Anderzijds gaat het politieke liberalisme ervan uit dat bepaalde liberale waarden en idealen niet toegepast behoeven te worden op de familiale en persoonlijke sfeer. Welk standpunt neemt Rawls in ten aanzien van de rechtvaardigheidsverhoudingen in de familie? De teksten die wij tot nu toe hebben geanalyseerd geven geen duidelijk antwoord. Aan de hand van de twee essentiële feministische onderwerpen zoals zij zijn beschreven in 3a, namelijk autonomie, en opvatting over de traditionele sekse rol en taakverdeling in de familie wordt Rawls' *The Idea of Public Reason* onderzocht om te zien welk standpunt hij inneemt.

4a. *The Idea of Public Reason Revisited*

Rawls komt terug op de kwestie van de familie en beantwoordt de feministische kritiek in *The idea of Public Reason Revisited*. Ook in dit artikel bevestigt Rawls dat de familie, die de voorname rol krijgt toebedeeld de reproductie van de maatschappij te garanderen, deel uitmaakt van de basisstructuur (Rawls, 1997: 788). De taak van de familie is om kinderen op te voeden en er op toe te zien dat zij een gevoel voor moraliteit en rechtvaardigheid ontwikkelen (*ibid.*). Rawls benadrukt ook in dit artikel dat rechtvaardigheidsbeginselen de voornaamste organiserende principes van de maatschappij zijn en de sociale instituties zo regelen, dat de sociale instituties één samenwerkingsverband vormen. Zij zijn echter niet direct toepasbaar op de interne organisatie van vele associaties zoals de familie, de universiteiten of kerkgemeenschappen (789). Het is voldoende dat de principes externe beperkingen opleggen op deze vormen van organisatie zodat de individuele rechten van hun leden beschermd worden. In de familie zijn de gelijkheidsrechten van echtgenotes en kinderen onschendbaar. Sekse discriminatie is uitgesloten (791). De overheid kan zich echter niet met de interne organisatie van associaties en groepen zoals families bemoeien. Wij zijn bijvoorbeeld niet verplicht om onze kinderen volgens de liberale politieke principes op te voeden (790). In de familie en associaties zijn aparte, interne opvattingen van rechtvaardigheid van toepassing. Anders gezegd, zo stelt Rawls, wij maken onderscheid tussen het gezichtspunt van de politieke burger en zijn opvatting als lid van een associatie of familielid, zodat er ruime mogelijkheden overblijven voor een vrije en bloeiende interne levenssfeer (790).

Sommigen stellen dat de familie het gender systeem bewerkstelligt en in stand houdt (791). Ouders hebben het recht en de vrijheid, bijvoorbeeld vanuit religieuze overwegingen om hun kinderen op een traditionele gegenderde manier op te voeden. In hoeverre zijn de instituties gestructureerd en beïnvloed door het gender systeem (793)? Rawls beargumenteert dat indien dit systeem de gelijke kansen van vrouwen inderdaad negatief beïnvloedt, dan behoort het onderworpen te worden aan kritiek op basis van de rechtvaardigheidsbeginselen (793). Rawls trekt de conclusie dat het systeem wordt bepaald en in stand gehouden door sociale en psychologische wetten. Rechtvaardigheidsbeginselen alleen kunnen niets bewerkstelligen.

4b. Autonomie

Uit een analyse van *The Idea of Public Reason Revisited* komt naar voren dat Rawls autonomie niet opneemt als een liberaal ideaal in zijn politieke conceptie. Zoals hierboven is laten zien, is deze waarde essentieel om het gender systeem in twijfel te trekken en emancipatie te bevorderen. Rawls herhaalt zijn stelling dat de publieke rede, het politieke, verschilt met het persoonlijke, onze *background* cultuur (Rawls, 1997: 768). Vervolgens beredeneert Rawls dat burgers het ideaal van publieke rede het beste kunnen bereiken door zichzelf in de plaats van wetgevers te stellen en door rekening te houden met vereiste van het *criterion of reciprocity* (idem: 769). Zo zullen wij delibereren binnen een raamwerk van politieke waarden die door anderen eveneens aanvaardbaar zijn. Dat deze waarden op verschillende manieren worden geformuleerd en geordend in de politieke conceptie van rechtvaardigheid is noodzakelijk om godsdienstvrijheid en vrijheid van artistieke expressie te garanderen (idem: 774).

Als voorbeeld laat Rawls zien hoe de waarde ‘autonomie’ geformuleerd kan worden. De waarde kan op twee manieren worden geïnterpreteerd, namelijk als een politieke waarde van de vrije en onafhankelijke burger, en als een morele waarde, die stelt dat autonomie als uitgangspunt dient voor de hele manier van leven (idem: 778). De filosofieën van Kant en Mill stelden bijvoorbeeld dat autonomie en individualiteit idealen zijn die allesbepalend zijn voor het leven (Rawls, 1993: 199). Vele burgers, zoals aanhangers van een bepaalde religie, zien deze waarde niet als een ideaal dat zij redelijkerwijze kunnen aanvaarden. Feministen daarentegen stellen dat autonomie cruciaal is voor zelfontplooiing. Dit centrale idee uit de liberale theorie heeft een radicale kracht om uitdrukking te geven aan hetgeen waardevol is voor vrouwen, namelijk de mogelijkheid om het eigen leven te plannen overeenkomstig de eigen doelstellingen (Nussbaum, 1999: 57). In het idee van autonomie ligt keuzevrijheid van gelijke en vrije personen besloten. Autonomoos zijn betekent voor vrouwen om kritiek te kunnen uitoefenen op de maatschappij. Autonomie betekent verbetering van de levenskwaliteit en een gelijke positie met de man (idem: 56).

Hoewel Rawls autonomie definieert als een waarde die besloten ligt in de conceptie van vrije en gelijke burgers in *Social Unity and Primary Goods*, verwerpt Rawls autonomie als een *comprehensive* doctrine op grond van het criterium van *reciprocity* (Rawls, 1999: 383). Bij de opvoeding zijn ouders vrij om de traditionele gegerende familiewaarden aan te leren; een liberaal ideaal zoals autonomie mag

verworpen worden in de persoonlijke sfeer: “*Political Liberalism does not seek to impose autonomy as a comprehensive moral value on all of life ...*” (Rawls, 1993: 199). Rawls stelt dat autonomie niet opgenomen is in *Political Liberalism* als een basis waarde. Het conservatieve en religieuze publiek behoeft deze liberale waarde, die een belangrijk middel is om emancipatie te bevorderen en gelijkheid te verkrijgen, niet te accepteren. *Political Liberalism* komt het feministische standpunt aangaande autonomie niet tegemoet.

4c. The division of labor

Rawls stelt dat een gegenderde taakverdeling geoorloofd is: “...we may have to allow for some traditional, gendered division of labor in families, provided it is fully voluntary” (Rawls, 1997:792). Een ieder is vrij om naar eigen levensopvatting de gegenderde verdeling van de taken toe te passen. Indien de taakverdeling op vrijwillige basis gebeurt, dan is er geen sprake van onrechtvaardigheid. Er is geen reden om te veronderstellen dat er niet aan de vereiste van gelijke kansen is voldaan (*ibid.*). Vrijwillige toestemming is echter niet het enige criterium om te beoordelen of de taakverdeling rechtvaardig is. Het is hier nodig om terug te komen op Rawls’ rechtvaardigheidsprincipes.

Rawls’ rechtvaardigheidstheorie wordt beschreven aan de hand van twee principes. Het eerste principe is van toepassing op de aspecten die de gelijke fundamentele vrijheden van burgers definiëren en waarborgen. Het tweede principe behandelt de aspecten die de sociale en economische ongelijkheden bepalen en bevatten (Rawls, 1971: 61). Dit principe bestaat uit twee afzonderlijke delen; sociale en economische ongelijkheden dienen zo te worden geordend dat zij zowel (a) het meest ten goede komen aan de minst bevoordeelden en (b) verbonden zijn met posities en ambten die voor allen toegankelijk zijn (Rawls, 1971: 83). Rawls erkent dat vrouwen niet dezelfde vooruitzichten hebben om hun persoonlijke doelstellingen na te streven vanwege de ongelijke taakverdeling in de familie: “... a source of women’s inequality lies in their greater share in the bearing nurturing, and caring for children in the traditional division of labor in the family” (Rawls, 1997: 792). Hij stelt voor om vrouwen die zorgtaken in de familie uitvoeren een gelijk gedeelte van het salaris van hun man toe te kennen (idem: 793).

Rawls' verschilbeginsel, dat zich richt op structurele sociaaleconomische ongelijkheden, vereist dat een rechtvaardige maatschappij zich inspant om de vooruitzichten van degenen die benadeeld zijn door hun initiële startplaats of door natuurlijke verschillen, te verbeteren (Rawls, 1971: 75,101). Rawls' rechtvaardigheidstheorie gaat niet uit van een efficiënte allocatie, waar het geaggregeerde sociale product herverdeeld wordt tussen individuen, zoals bijvoorbeeld het utilitarisme van Bentham het voorschrijft (Freeman, 2007: 125). Rawls stelt dat: *“The conception of the two principles does not interpret the primary problem of distributive justice as one of allocative justice”* (Rawls, 1971: 88). Volgens Rawls lost een efficiënte allocatie het probleem van hoe en door wie rijkdom wordt geproduceerd niet op. Een economisch systeem kan voldoen aan de vereiste van sociale herverdeling, maar een systeem van hiërarchie en privileges in stand houden, zodat ongelijkheid en discriminatie op basis van kaste, klasse of gender blijven bestaan (Rawls, 1971: 102). Rawls stelt dat niemand afhankelijk behoort te zijn van zijn sociale status of klasse voor zijn werk; een *division of labor* die ertoe leidt dat een groep afhankelijk is van anderen behoort vermeden te worden (idem: 99, 529). Uit het bovenstaande volgt dat Rawls' voorstel om een gelijk gedeelte van het salaris van de man aan de vrouw te geven in tegenstrijd is met de vereisten van het verschilbeginsel. Rawls' voorstel voor huisvrouwenloon zou leiden tot verbetering van de economische situatie van vrouwen, maar tegelijkertijd vrouwen vasthouden in een ondergeschikte positie. De traditionele genderverhoudingen en de bijbehorende taakverdeling met de man als kostwinner en de vrouw als zorgdraagster blijven bestaan.

Rawls' voorstel is eveneens inconsistent met de vereisten van het gelijke kansenbeginsel. Dit beginsel stelt dat posities en ambten voor een ieder met passende kwalificaties toegankelijk behoren te zijn, ongeacht zijn ras, klasse of gender (Freeman, 2007: 87, 91). Van vrouwen wordt doorgaans verwacht dat zij de onbetaalde zorgtaken op zich nemen. De traditionele sekse rol beperkt de vrije beroepskeuze en vormt een belemmering om op gelijke basis met de man deel te nemen aan de publieke sfeer en de arbeidsmarkt (Okin, 1989: 103). Het gelijke kansenbeginsel is op de tweede plaats geformuleerd om een basis te leggen voor zelfrespect en sociale erkenning (Rawls, 1971: 84). Bij vele vrouwen met huishoudelijke verantwoordelijkheden ontbreekt de kans om aan sociale activiteiten deel te nemen en sociale verplichtingen uit te voeren. Door vrouwen in de privésfeer te houden krijgen zij niet alleen minder kans op sociale erkenning, maar ook minder mogelijkheden om een gevoel van eigenwaarde dat door Rawls wordt gedefinieerd als het hoogste menselijke goed, te ontwikkelen (Okin, 1989:

104).

Samenvattend, Rawls' voorstel om een gedeelte van het salaris van de man aan de vrouw te geven is in tegenstrijd met de vereisten van zijn rechtvaardigheidsprincipes. Het voorstel laat het fundamentele probleem onopgelost, namelijk de structurele gegenderde taakverdeling tussen zorg in de privésfeer en betaald werk in de publieke sfeer (Young, 2006: 93). Een daadwerkelijke oplossing zou bijvoorbeeld bestaan uit de acceptatie van het idee dat de zorgtaken tussen man en vrouw gelijk verdeeld moeten worden. Vrouwen krijgen zo meer mogelijkheden om deel te nemen aan de publieke sfeer, capaciteiten te ontwikkelen en sociale erkenning te verwerven. Een aantal hervormingen op de werkplaats, zoals het creëren van flexibele werktijden en regeling van kinderopvang zouden eveneens leiden tot meer mogelijkheden en kansen voor vrouwen (Fraser, 1997: 51). Rawls houdt vast aan de traditionele taakverdeling en bevestigt en versterkt zo het traditionele idee dat vrouwen in de privé sfeer thuishoren. Hij trekt het gender systeem niet in twijfel. Hij laat het na om zijn beginselen toe te passen op de familie.

5. Van A Theory of Justice naar Political Liberalism en The Idea of Public Reason Revisited

Het voornaamste doel van *A Theory* is één algemene morele conceptie van rechtvaardigheid te formuleren (Freeman, 2007: 8). Rawls gaat uit van de assumptie dat de personen in de originele positie kennis hebben van de algemene feiten van het leven, zodat samenwerking om de rechtvaardigheidsprincipes te formuleren is vergemakkelijkt (Rawls, 1971: 137, 138). Zoals hierboven in 2d is aangetoond, zou *A Theory* als een belangrijk hulpmiddel kunnen dienen om het gender systeem aan de kaak te stellen en rechtvaardigheid in de familie te bewerkstelligen.

Het doel van *Political Liberalism* is te laten zien hoe burgers met divergente morele, religieuze en filosofische opvattingen formeel met elkaar kunnen instemmen over een liberale politieke conceptie van rechtvaardigheid (Freeman, 2007: 326). *Political Liberalism* gaat ervan uit dat er in een moderne democratie waar stabiliteit vanwege een veelheid aan divergente levensfilosofieën eventueel in gevaar kan komen, gestreefd moet worden naar consensus. Wat telt in deze politieke conceptie is dat idealen en waarden die deel uitmaken van de publieke cultuur onafhankelijk en gescheiden mogen worden van aparte waarden en particuliere redenen van bepaalde groepen (idem: 329).

Rawls presenteert *Political Liberalism* als een strikte politieke conceptie van rechtvaardigheid als redelijkheid, die losstaat van *comprehensive* doctrines. Rawls gaat uit van het standpunt in zijn nieuwe benadering dat mensen met een bepaalde levensopvatting, zoals conservatieven en mensen met een bepaalde godsdienst de liberale waarden zullen aanvaarden in de publieke sfeer, maar dat zij de waarden niet behoeven toe te passen op hun persoonlijke levenssfeer. Rawls scheidt het politieke van het persoonlijke. Hij is tegelijkertijd een voorstander om de liberale waarden op te nemen in het onderwijs, zodat kinderen autonome burgers kunnen worden die gezamenlijk leven in de maatschappij op basis van gelijkheid (Rawls, 1999: 464). De feministen stellen dat de overheid zou moeten interveniëren om de liberale waarden eveneens te laten doordringen in de familiale kring. Rawls werkt de feministische kritiek weg door te beloven dat zijn concept van rechtvaardigheid een oplossing zal bieden voor gender en de familie (Rawls, 1993: xxxi). Rawls' benadering van de relatie tussen rechtvaardigheid en de familie blijkt ambigue te zijn. *Political Liberalism* laat de controversiële kwestie van het gender systeem en ongelijkheid in de familie in het midden.

In *The Idea of Public Reason Revisited* komt Rawls terug op het onderwerp de familie. Het blijkt dat Rawls geneigd is om de familie te zien als een niet politieke eenheid, die buiten de sociale basisstructuur valt. Rawls stelt dat politiek liberalisme niet als taak heeft om de traditionele hiërarchische opvattingen over de familie in twijfel te trekken. Het is niet de rol van de regering om te interveniëren in het familieleven (Rawls, 1997:790). Het is niet fout dat religieuze groepen en conservatieven vasthouden aan de traditionele gegenderde hiërarchie in de familie.

Rawls verbindt de familie met de privésfeer. Net als Rousseau stelde dat liefde aan de basis ligt van de familiale organisatie stelt Rawls dat: "*The political is distinct... from the personal and the familial, which are affectional...*" (Rawls, 1993: 137). In de familie heerst er genegenheid, politieke principes zijn niet noodzakelijk om de interne werking te regelen. Het is duidelijk dat de toepassing van rechtvaardigheid in de familie geen prioriteit is: "*We wouldn't want political principles of justice –including principles of distributive justice – to apply directly to the internal life of the family*" (Rawls, 1997: 790). Rechtvaardigheid in de familie is geen politieke zaak.

Rawls bevestigt dat de familie deel uitmaakt van de basisstructuur, één van de instituties waar de rechtvaardigheidsprincipes gelden, maar beargumenteert vervolgens

dat de familie een associatie is waar de rechtvaardigheidsbeginselen niet direct van toepassing zijn op de interne organisatie. Wel kunnen de beginselen van buitenaf werkzaam zijn en druk uitoefenen op de familie, net zoals de staat van buiten af druk oplegt op bijvoorbeeld een associatie als een kerkgemeenschap. Rawls heeft rechtvaardigheid gedefinieerd als het organiserende principe van de maatschappij, de manier waarop de sociale instituties rechten en plichten vaststellen en ons samenwerkingsverband wordt bepaald. Familieleden zijn tegelijkertijd burgers met een publiek leven. Een dilemma is ontstaan, omdat in een constitutionele democratie zoals Rawls haar in zijn rechtvaardigheidstheorie beschrijft, het niet juist zou zijn om basisrechten selectief toe te passen.

Uit het bovenstaande en uit het onderzoek aan de hand van twee essentiële feministische onderwerpen komt naar voren dat Rawls zijn rechtvaardigheidsprincipes niet toepast op de familie. Op de eerste plaats ziet Rawls autonomie als een waarde die besloten ligt in de conceptie van vrije en gelijke burgers. Toch wordt dit belangrijke ideaal dat als een impuls kan dienen voor emancipatie en gender gelijkheid niet opgenomen en ondersteund voor de institutie van de familie. Voor het conservatieve publiek is dit liberale ideaal niet ethisch en wordt daarom niet geaccepteerd als een waarde voor de persoonlijke levenssfeer. Uit dit argument blijkt dat niet wordt voldaan aan de vereisten van het eerste beginsel van vrijheid en gelijkheid. Op de tweede plaats beargumenteert Rawls dat een traditionele taakverdeling in de familie niet verworpen behoeft te worden. Hij bevestigt en versterkt op deze manier de traditionele hiërarchische gender structuur. Aan de vereisten van het verschilbeginsel en het gelijke kansenbeginsel wordt niet voldaan.

Samenvattend, Rawls neemt het gelijkheidsargument van de feministen niet op in *Political Liberalism*. Rawls tornt niet aan de institutie van de familie. *Public reason* laat geen ruimte voor controversiële feministische claim, die stelt dat de traditionele familie de voornaamste bron is van ongelijkheid. Rawls kan rechtvaardigheid in de familie niet ondersteunen indien hij consensus wil bereiken. De familie veroorzaakt een paradox in Rawls' rechtvaardigheidstheorie: hij lost het dilemma tussen streven naar rechtvaardigheid in de familie enerzijds en streven naar consensus anderzijds niet op. Het gevolg is dat de kwestie van de familie terzijde wordt geschoven in zijn politieke benadering van rechtvaardigheid. Rawls komt zijn belofte om de problemen van gender en de familie op te lossen niet na. Hij slaagt er niet in om duidelijke richtlijnen te

verschaffen aangaande rechtvaardigheidsverhoudingen in de familie. Het gevolg is dat de rechtvaardigheidsprincipes niet van toepassing zijn op de verhouding tussen man en vrouw in de familie in de Rawlsiaanse theorie.

Naar mijn mening heeft Rawls onvoldoende aandacht geschonken aan het feit dat ongelijkheid in de familie doorstroomt naar de hele samenleving. Doordat vrouwen in verhouding veel meer tijd besteden aan huishoudelijke taken dan mannen bezitten zij niet alleen minder rijkdom, maar beschikken zij over minder mogelijkheden om invloed uit te oefenen in de publieke en culturele sfeer. Vrouwen nemen in aanzienlijk mindere mate deel aan het economische, politieke en sociale leven dan mannen (World Development Report 2012). Hoewel in de Westerse democratieën de ongelijkheid voor de wet is opgeheven versterken het gewicht van de traditie en het effect van socialisatie de sekserollen, die niet op dezelfde manier worden beoordeeld aangaande prestige en waarde (Okin, 1989: 6). Androcentrische normen domineren vele aspecten van ons dagelijkse leven. Zij bepalen voor een groot gedeelte onze beeldvorming waarin het ‘mannelijke’ wordt gefavoriseerd boven het ‘vrouwelijke’. Hiërarchische verhoudingen in de samenleving hangen nauw samen met de verdeling van ‘mannelijk’ betaald werk en de ‘vrouwelijke’ onbetaalde zorgtaken (Fraser, 1997: 21). De ‘vrouwelijke’ familiale sfeer is echter niet gescheiden van de publieke ‘mannelijke’ sfeer. Een samenwerking op gelijke basis in de twee overlappende sferen van alle volwassenen, zowel man als vrouw, is een essentieel fundament van democratie.

Conclusie

In *A Theory* is het voornaamste doel één algemene politieke filosofie van rechtvaardigheid voor een maatschappij op te zetten. Rawls stelt dat de familie deel uit maakt van de basisstructuur, waar de principes van toepassing zijn. *A Theory* heeft het potentieel om het feministische streven te ondersteunen doordat zij gelijkheidsrechten proclameert. Rawls gaat echter uit van de assumptie van de gezinshoofden en laat het na om rechtvaardigheid in de familie te onderzoeken. Het doel van *Political Liberalism* is te laten zien hoe burgers met elkaar kunnen overeenstemmen over een politieke conceptie van rechtvaardigheid. Om dit doel te bereiken introduceert Rawls het idee van consensus en *public reason*. Rawls scheidt het politieke van het persoonlijke. Op educatief en cultureel niveau zijn maatregelen om liberale waarden zoals vrijheid, gelijkheid en autonomie te stimuleren welkom. Rawls suggereert dat deze waarden uiteindelijk zullen doordringen en hun positieve invloed zullen uitoefenen in de

privésfeer. In *The Idea of Public Reason Revisited* besteedt Rawls een aparte sectie aan de kwestie van de familie. Rawls stelt dat de rechtvaardigheidsprincipes niet direct toepasbaar zijn op de interne organisatie van de familie. Het liberale ideaal ‘autonomie’ dat een impuls geeft aan emancipatie en gelijkheid wordt niet opgenomen in Rawls’ politieke conceptie als een *comprehensive* waarde. Rawls verwerpt de traditionele verdeling van taken in de familie niet. De twee kernpunten, die volgens de feministen essentieel zijn om gender gelijkheid te bewerkstelligen, worden in Rawls’ theorie niet ondersteund. Rawls neemt het gelijkheidsargument van de feministen niet op in zijn nieuwe theorie. Hij slaagt er niet in om richtlijnen te verschaffen aangaande rechtvaardigheid in de familie en past zijn principes niet toe op de familie.

Een idee voor een vervolgonderzoek

Hoewel gender gelijkheid een van de grootste uitdagingen is voor onze hedendaagse maatschappijen, is er aan dit onderwerp weinig aandacht geschonken in de politieke theorie. Nussbaum presenteert met haar feministische filosofie *The Capabilities Approach* een alternatieve feministische filosofie, waarin vraagstellingen aangaande de relaties tussen vrouwen en de staat, religie en familie behandeld worden (Nussbaum, 2000: 5). Het plan van *The Capabilities Approach* is om principes te formuleren die respect en waardigheid voor ieder individu moeten garanderen. Haar benadering moet het mogelijk maken om rekening te houden met de sociale positie van vrouwen. Een onderwerp voor een nader onderzoek zou zijn om Rawls’ principes te vergelijken met die van Nussbaum, om te zien of zij beter in staat zijn om vorm te geven aan rechtvaardigheid voor vrouwen en meer rekening te houden met de individuele rechten en belangen van vrouwen dan die van Rawls.

Literatuur

English, J. (1976) 'Justice between generations', *Philosophical Studies*, Vol. 31, No. 2, pp.91-104

Exdell, J. (1994) 'Feminism, Fundamentalism, and Liberal Legitimacy', *Canadian Journal of Philosophy*, Vol.24, No. 3, pp. 441-464

Fraser, N. (1997) *Justice Interruptus*. New York and London: Routledge

Freeman, S. (2007) *Rawls*. New York: Routledge

Lehning, P.B. (1986) *Politieke Orde en Rawlsiaanse Rechtvaardigheid*. Delft: Uitgeverij Eburon

Nussbaum, M.C. (2000) *Woman and Human Development*. Cambridge: Cambridge University Press

Nussbaum, M.C. (2006) "Rawls and Feminism", in *The Cambridge Companion to Rawls*, Cambridge Collections Online, Cambridge: Cambridge University Press
<http://cco.cambridge.org.ezproxy.leidenuniv.nl:2048/uid=19709/extract?> (2 april 2012)

Munoz-Dardé, V. (1998) 'Rawls, Justice in the family and Justice of the Family', *The Philosophical Quarterly*, Vol. 48, No. 192, pp.335-353

Okin, S.M. (1982) 'Women and the Making of the Sentimental Family', *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 11, No. 1. Pp. 65-88

Okin, S.M. (1979) *Women in Western Political Thought*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press

Okin, S.M. (1987) 'Justice and Gender', *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 16, No. 1, pp. 42-72

Okin, S.M. (1989) *Justice, Gender, and the Family*. New York: Basic Books

Okin, S.M. (1989) 'Reason and Feeling in Thinking About Justice', *Ethics* 99, No.2

Pateman, C.(1988) *The Sexual Contract*. Cambridge: Polity Press

Rawls, J. (1971) *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press

Rawls, J.(1977) 'The Basic Structure as Subject', *American Philosophical Quarterly*, Vol. 14, No. 2, pp. 159-165

Rawls, J. (1993) *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press

Rawls, J. (1997) 'The Idea of Public Reason Revisited', *The University of Chicago Law Review*, Vol. 64, No. 3, pp.765-808

Rawls, J. (1999) 'Kantian Constructivism in Moral Theory', in Freeman, S. (ed.), *Collected Papers*. Cambridge MA: Harvard University Press, pp.573-615

Rawls, J. (1999) 'Social Unity and Primary Goods', in Freeman, S. (ed.), *Collected Papers*. Cambridge MA: Harvard University Press, pp. 359-388

Young, I.M. (2006) 'Taking the Basic Structure Seriously', *Perspectives on Politics*, Vol. 4, No. 1, pp. 90-97

World Development Report 2012. Gender Equality and Development. The World Bank, <http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTRESEARCH> (3 maart 2012)

Inhoudsopgave	
Inleiding	2
1.A Theory of Justice	3
1a. Sociale contracttheorie	4
2. Okin's argument	5
2a. Gezinshoofden	6
2b. De familie als leerschool	7
2c. De conclusies van Okin	8
2d. A Theory of Justice als hulpmiddel	9
3. Political Liberalism	10
3a. Twee levensfilosofieën	11
3b. Richtlijnen voor feministen of voor conservatieven?	12
4. Discussie	14
4a. The Idea of Public Reason Revisited	15
4b. Autonomie	16
4c. The division of labor	17
5. Van A Theory of Justice naar Political Liberalism en The Idea of Public Reason Revisited	19
Conclusie	22